

Osváth Zsolt

A felsőoktatási levéltárak gyűjtőterületi kihívásai*

Bevezető gondolatok

A Magyar Levéltárak Vezetőinek Tanácsa (MLVT) idei vándorgyűlésén tartott előadással és az abból szerkesztett módszertani írással kapcsolatos első kihívást magára az előadásra való felkészülés, pontosabban az anyaggyűjtés jelentette, hiszen nem csupán egyetlen felsőoktatási levéltár tapasztalatait kellett összegezni. Ilyen esetben az előadó úgy érzi, hogy nemcsak a maga és intézménye, hanem a felsőoktatási levéltárak nevében szól. A Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség (MFLSZ) a hagyományos és levéltáros szakmai közösség előtt is (el)ismert kollegialitása és szakmai párbeszéde, együtt gondolkodása nélkül lehetetlen és vállalhatatlan kihívás elé állított volna a feladat, ezért arra törekedtem, hogy a magam tapasztalatai mellett kollégáim adatszolgáltatásaira és véleményére támaszkodva foglaljam össze a témát.

Az anyaggyűjtés – A téma módszertani megalapozása

Feladatomhoz a muníciót egy nyolc kérdést tartalmazó kérdőív biztosította. Az első hét kérdést már egy 2016-ban készült – MFLSZ-n belüli, ugyancsak kérdőíves – felmérésből vettem át, amely az érintett levéltárak illetékességi, gyűjtőterületi működésének adatain túl a raktári szabad kapacitás nagyságára, az adott felsőoktatási levéltár szervellenőrzési gyakorlatára, illetve az e-iratok levéltári átadás-átvételére vonatkozóan tartalmazott kérdéseket.

Ezeket egészítettem ki egy új (és engem leginkább érdeklő) kérdéssel, amely így szólt: „Véleményed szerint mi az általad vezetett levéltár számára a legnagyobb gyűjtőterületi kihívás?”¹

Sorrendben a következő nyolc kérdés szerepelt a kérdőíveken:

1. Rendelkezik-e a levéltár az illetékességi körébe tartozó iratképző szervek számáról aktuális adatokkal?
2. Hány iratképző szerv tartozik a levéltár illetékességi körébe?
3. Eleget tud-e tenni a levéltár az éves szervellenőrzési tervében tervezett szervellenőrzési kötelezettségének?

* A Magyar Levéltárak Vezetőinek Tanácsa 2023. május 17–19. között Lakitelken tartott vándorgyűlésén elhangzott előadás szerkesztett változata.

¹ A tisztánlátáshoz fontosnak tartom, hogy amikor (gyűjtőterületi) kihívásról írok, a „kihívás” szón megoldandó és nem teljesíthetetlen feladatot értek.

4. Rendelkezik-e a levéltár a nem a levéltárban őrzött, de levéltárárett iratokról aktuális adatokkal?
5. Mekkora szabad raktári tárolókapacitással rendelkezik a levéltár?
6. A levéltár szervellenőrzési tevékenysége során figyelembe veszi-e, vizsgálja-e az e-iratok tárolását, kezelését? Megoldott-e e-iratok levéltári átadása?
7. Rendelkezik-e a levéltár a gyűjtőterületre vonatkozó stratégiával?
8. Véleményed szerint mi az általad vezetett levéltár számára a legnagyobb gyűjtőterületi kihívás?

A megkérdezett intézmények válaszai magától értetődően egyediek voltak, ugyanakkor a 15 kitöltött és visszaküldött kérdőív² lehetőséget teremtett a hazai felsőoktatási levéltárak előtt álló gyűjtőterületi kihívások általános megfogalmazására, emellett jó alapot biztosított arra is, hogy a témáról kialakult nézeteimet összevessem kollégáim véleményével. Így meggyőződhettem róla, hogy jól látom-e a kihívásokat, illetve minden kihívást látok-e.

Összegző munkámhoz kiindulópontként a jogszabályi háttér feltérképezése szolgált. Háttéranyagul hasznos forrás volt a Levéltári Szemlében megjelent több, a gyűjtőterületi problémákat elemző tanulmány, és az egyetemi levéltárak honlapjairól is sikerült számos, témába vágó információhoz jutnom. Magától értetődően a Levéltári Szakfelügyelet éves jelentései is hasznosíthatók voltak. Vajda Tamás kollégámmal 2014–2015-ben közösen írt stratégiai műhelytanulmányunk szintén ide kapcsolható adatokat tartalmaz. Támaszkodtam saját, több évtizedes, a szervellenőrzések során szerzett gyűjtőterületi tapasztalataimra is, ami – két egyetem iratfelmérésének részeseként végzett munkám okán – ma is folyamatosan gyarapszik.

A tanulmányban számos alkalommal idézem kollégáimnak a kérdőívre adott válaszait, amelyek az összegzések mellett jól illusztrálják a szakmai problémákról alkotott vélemények sokszínűségét, ugyanakkor – e bizalom légkörében született válaszok – a leghitelesebben tükrözik a felsőoktatási levéltárak munkatársainak véleményét egy-egy adott kérdésben.

² A tizenhat felsőoktatási levéltár közül mindössze három nem küldte vissza a kapott kérdőívet, közülük egy önhibáján kívül, mivel a kérdőív kiküldésekor a levéltárosi állás betöltetlen volt. A kérdőívet kitöltő intézmények: Állatorvostudományi Egyetem Hutýra Ferenc Könyvtár, Levéltár és Múzeum, Budapesti Corvinus Egyetem Levéltára, Budapesti Műszaki Egyetem Levéltára, Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtár és Levéltár, Magyar Agrártudományi Egyetem Keszthelyi Campus Könyvtár és Levéltár, Magyar Képzőművészeti Egyetem Könyvtár, Levéltár és Művészeti Gyűjtemény, Magyar Testnevelési és Sporttudományi Egyetem Könyvtár és Levéltár, Miskolci Egyetem Könyvtár, Levéltár és Múzeum, Moholy-Nagy László Művészeti Egyetem Könyvtár és Levéltár, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Levéltára, Pannon Egyetem Könyvtár és Tudásközpont, Pécsi Tudományegyetem Levéltára, Semmelweis Egyetem Központi Levéltár, Soproni Könyvtár és Levéltár, Szegedi Tudományegyetem Levéltára, Széchenyi István Egyetem Könyvtár és Levéltár.

A jogszabályi háttér, illetékességi kör, gyűjtőkör

A levéltári törvény 19/A.§ 2. bekezdésében a következőképp határozza meg a felsőoktatási levéltárak illetékességi körét: „A felsőoktatási levéltár illetékessége kiterjed a fenntartó felsőoktatási intézmény, továbbá a fenntartó felsőoktatási intézmény által felügyelt gazdasági társaság és fenntartott intézmény iratkezelésére és levéltári anyagára, továbbá mindezek jogelődeinek, a jogelődei által fenntartott intézménynek és a jogelődei által felügyelt gazdasági társaságnak a működése során keletkezett levéltári anyagára.”

A gyűjtőkör, ahogy más levéltárak, úgy a felsőoktatási levéltárak esetében is ennél tágabb. Általános érvényű szakmai alapelve az egyetemi levéltáraknak, hogy a felsőoktatási levéltárak gyűjtik az őket fenntartó egyetem és elődintézményei maradandó értékű iratait, valamint az egyetemi polgárok személyi (irat)hagyatékát és az egyetemen oktatott diszciplínák szakmatörténeti dokumentumait is.

A felsőoktatási levéltárak gyűjtőterületi kihívásai

Már a visszaküldött kérdőívek elolvasása és értékelése előtt három olyan kihívást láttam a vizsgált területen, amelyek a felsőoktatási levéltárak működésének egészére hatással vannak, így e levéltárak gyűjtőterületi munkáját is jelentős mértékben befolyásolják.

Ezek a következők:

- a) a felsőoktatási levéltárak helye és ismertsége a fenntartó egyetem szervezetében (ezzel szoros kapcsolatban áll az egyetemeken folyó iratkezelési munkafolyamatoknak az egyetemi munkatársi közösség – a tényleges iratképzők – általi ismerete);
- b) a felsőoktatási levéltárak humánerőforrás helyzete;
- c) a felsőoktatási levéltárak szabad raktári kapacitása.

Arra már két évtizeddel ezelőtt néhai Lakos János felhívta a levéltáros társadalom figyelmét, hogy a felsőoktatási levéltáraknak a fenntartó egyetem szervezetében elfoglalt helye mennyire átütően hat a törvényeknek (vagy más szóval a levéltárszakmai minimumnak) megfelelő levéltári munkavégzésre. A 2000-es évek elején lezajlott folyamatok – amikor az egyetemi levéltárak integrálódtak a felsőoktatási intézmények szervezetébe – levéltári hatásait összefoglalva írja: „...nyilvánvalóvá vált az is, hogy igazi esély csak ott van a törvénynek megfelelő levéltári tevékenység végzésére, ahol a levéltár megfelelő helyet foglal el az egyetemi struktúrában.”³ Az előbbieket olvasva jutottam arra az elhatározásra, hogy első gyűjtőterületi kihívásként nevezem meg a szervezeti pozíció minőségét. A gyűjtőterületi (illetékességi és gyűjtőköri) tevékenység ugyanis csak akkor érheti el célját, ha a felsőoktatási levéltárak részét képezik a fenntartó egyetemek szerve-

³ Lakos, 2002: 58. Arra alapozva, hogy ma 16 egyetemen 19 felsőoktatási levéltár működik, örömmel ki merem jelenteni, hogy ezek a levéltárak megfelelő helyet foglalnak el az egyetemi struktúrában, és – a szakfelügyelői jelentések tükrében – az is egyértelmű, hogy mindegyikük képes a törvénynek megfelelő levéltári tevékenység végzésére.

zetének,⁴ és a levéltári munka teljessége ismert és átlátható az iratképzők (szervezetek és személyek) számára. Azaz a levéltár jól kommunikálja önmagát, tevékenységét, feladatait pedig ismerik és értik.

Annak érzékeltetésére, hogy ezt nemcsak e sorok írója, de kollégái is hasonlóan kihívásként látják, álljon itt egy válasz a kérdőív 8. kérdésére: „*Nem egyszerű a kommunikáció fenntartása, az iratkezelésben érintett egyetemi kollégák rávezetése a fenntartható és levéltárbarát iratkezelésre.*” Egy másik válaszadó kollégám szerint kihívás „*az iratképző helyek tájékozatlansága a levéltár szerepével kapcsolatban az iratkezelési folyamatban.*” Az előbbi két megállapítás reális helyzetértékelés. Ezek mellett pesszimistább vélemény is született ugyanerről a kihívásról: „*... az érintett egyetemi egységek egy része a levéltár 19 évi munkája ellenére is bizalmatlan a levéltárral szemben...*”. Bár ez egyedi, de ennek ellenére nem figyelmen kívül hagyható helyzetkép. Szerencsére van pozitív példa is: „*... a levéltár híre az utóbbi években öröndetesen terjed...*”.

A kihívások közül második helyre a felsőoktatási levéltárak humán erőforrás-helyzetét helyeztem.

A szakfelügyeleti jelentésekből ismert tény, amit a következő válasz is jelez: „*Az egyetemi levéltárak alkalmazotti létszámát tekintve 2002–2010 között látványos fejlődés ment végbe.*”⁵ Miképp az is, hogy „*az egyetemi levéltárak átlagos létszáma a 2002. évi 1,3 fő/levéltárról 2010-re csaknem 2 fő/levéltárra emelkedett, ami a levéltári szakterületen tapasztalható általános tendenciát tekintve jelentős fejlődésnek számít.*”⁶

Vajda Tamás szerzőtársammal majd egy évtizede közösen felvázolt helyzetképünk ma is érvényes: a felsőoktatási levéltárak átlagos dolgozói létszáma jelenleg is 2 fő/levéltár. Ez az adat hét év elteltével sem változott. Hasonlóan változatlan az is, hogy ma is működnek olyan egyetemek, amelyek csak heti egy alkalommal tudnak levéltáros munkatársat foglalkoztatni. Ezekben a felsőoktatási intézményekben különösen nagy kihívást jelent a törvénynek megfelelő levéltári tevékenység végzése, így a gyűjtőterületi munka is.

A kérdőívekből kiderült, hogy van olyan magyar egyetemi levéltár, ahol ugyan a főállású foglalkoztatottak száma eléri az átlagos 2 főt, a kérdőívet kitöltő levéltáros mégis úgy látja, hogy az egyik legnagyobb kihívás a „*munkatársak [...] hiánya*”. A válaszok egy részéből az is látszik, hogy van olyan egyetem, ahol a létszámhiány az iratképzőknél is jelentkezik: „*Nagy problémát jelent, hogy a szervezeti egységeknél nincs megfelelő munkatárs, aki tud az iktatással és az irattárral foglalkozni.*” Saját tapasztalataimra is építve állítom, hogy az iktatással és az irattárral foglalkozni tudó munkatárshiány nem egyedi eset a hazai felsőoktatásban.

A harmadik helyre soroltam a felsőoktatási levéltárak szabad raktári kapacitásának gondját.⁷ A kérdésekre küldött válaszokból kiderült, hogy a szűkös vagy szűkülő raktári

⁴ Ez attól függetlenül igaz, hogy egy felsőoktatási levéltár az egyetem könyvtárával közösen (így működik négy kivétellel minden egyes felsőoktatási levéltár), az akadémiai szervezet részeként, külön szervezeti egységként tevékenykedik.

⁵ Osváth–Vajda, 2015: 22.

⁶ Lásd: uo.

⁷ Lásd a kérdőív 5. számú kérdését.

férőhely problémáját három felsőoktatási levéltár éli meg nagyon súlyos kihívásként. Ez tükröződik a következő válaszokból: „... legnagyobb kihívást abban látom, hogy egyelőre elférjünk jelenlegi raktárunkban” vagy „a 2023. évben eddig átvett levéltárérett dokumentumok már nem fognak elférni a raktárban”, és végezetül a harmadik válasz: „A felmérés alapján⁸ raktárkapacitás-bővítés kieszközlése.” Az utóbb idézett választ a kérdőívben nyolcadikként szereplő kérdésre adta a kitöltő, de már a szabad raktári kapacitásra vonatkozó ötödik kérdésnél is ezt a lakonikus tömörségű választ írta: „Nulla. (Ez a legnagyobb problémánk.)”

Egy levéltár örvendetes és a raktári férőhely bővülés tekintetében pozitív – éppen akkor zajló – változásról számolt be: „Jelenleg mindössze 4 iratfolyóméter szabad kapacitás van a levéltárban, de ezekben a hónapokban zajlik számunkra egy új raktári helyiség berendezése. Abban 220 iratfolyóméter szabad kapacitás lesz 2023. május 31-re.”

E témában olyan választ is kaptam, amely egyediségében figyelmet érdemlő: „Kb. 500 fm szabad kapacitásunk van, de ezt is tudjuk bővíteni, ha kellene.”

A raktárkapacitással kapcsolatos kérdésre adott válaszok összességésként megállapíthatjuk, hogy a válaszadó 16 felsőoktatási levéltár többsége jelenleg átlagosan 100–500 ifm szabad raktári kapacitással rendelkezik. Ez az átlag azonban jelentős különbségeket fed. Az egyetemi levéltárak egy részében lényegesen kevesebb, mindössze 0–4 ifm szabad raktári férőhely van (utóbbi érték a levéltár iratanyagának mindössze 0,5 százaléka, a levéltár raktára tehát már 99,5%-ban megtelt). Vagyis az egyes intézmények között, miként a személyi ellátottságban, úgy a szabad raktári kapacitás tekintetében is elképesztő különbségek mutatkoznak, amelyeknek csak egy részét teszi érthetővé az egyetem mérete, több esetben a fenntartó szűkkeblősége az oka a levéltár kedvezőtlenebb helyzetének vagy felszereltségbeli hiányosságainak. Egyes egyetemi levéltárak kitűnő (vagy ahhoz közeli) raktári helyzete nem jelent segítséget a tárolási nehézségekkel küzdő másik egyetemi levéltár számára.

Ez az információ azonban csak akkor értelmezhető tényszerűen, ha a kérdőív negyedik kérdésére („Rendelkezik-e a levéltár a nem a levéltárban őrzött, de levéltárérett iratokról aktuális adatokkal?”) adott válaszokhoz az igenen túl pontos számokat tudunk kapcsolni. Konkrét számadatot négy levéltárvezető közölt e kérdésre. Ketten %-os arányt is megadtak (azaz leírták, hogy a meglévő szabad raktári kapacitás mekkora mértékű iratátvételt tesz lehetővé). Egyikük úgy becsülte, hogy a levéltár rendelkezésére álló szabad férőhely „a következő 4-5 év iratátvétele számára elegendő lesz”. E választ megelőzi egy olyan, feltételes megállapítás, amely jól szimbolizálja, hogy a felsőoktatási levéltárak humánerőforrás-helyzete mennyire hat a gyűjtőterületi tevékenységre, ugyanis a szabad férőhely csak „tekintettel a levéltár korlátozott személyi állományára” lesz „a következő 4-5 év iratátvétele számára elegendő”. (Vagyis a nem elegendő személyi állomány miatt csak lassan történnek az iratátvételek.) A másik említett válasz: „Részleges adatokkal rendelkezünk, 133–152 ifm-re becsüljük a kint lévő levéltárérett iratok mennyiségét.”

⁸ A válaszadó levéltárvezető kolléga itt a levéltárak által végzett saját egyetemi iratfelmérésre utal.

Kihívást jelent a felsőoktatási levéltárak gyűjtőterületi munkájában a sokszínűség is. Erre a jelenségre már az MLVT 2019. évi vándorgyűlésén MFLSZ-elnökként tartott előadásában felhívta a figyelmet Vajda Tamás. „Ma – részben az elmúlt bő két évtized felsőoktatási integrációi nyomán – az egyetemeket szervezeti sokszínűség (központi akadémiai és gazdasági igazgatási egységek, intézetek, tanszékek, alsó- és középfokú [gyakorló]iskolák, gazdasági társaságok, alapítványok, klinikák, szakrendelők, tangazdaságok, egyesületek) jellemzi, ennek tükröződése a gyűjtőterületi sokszínűség (sokféle maradandó értékű irat).”⁹

Ez azonban olyan kihívást jelent, amelyet a felsőoktatási levéltárak vezetői, munkatársai hely- és szakismeretüknek¹⁰ köszönhetően magabiztosan tudnak kezelni.

Részben a felsőoktatási levéltárak gyűjtőterületét érintő és a sokszínűséghez kapcsolódó kihívás, hogy levéltáraink többsége egyetemi múzeum/muzeális gyűjtemény/kiállítóhely híján – a fennmaradást biztosítandó – át kell vegyen és meg kell őrizzen muzeális tárgyakat is.¹¹

A felsőoktatási levéltárak gyűjtőterületi kihívásait vizsgáló kérdőívre adott válaszok

A gyűjtőterületi (illetékességi és gyűjtőkori) munka magától értetődően az iratkezelési munkafolyamat végső eleme, mint az fentebb a kérdőív felépítésének ismertetéséből is látható: a kérdések erre a területre és az itt felmerülő kihívásokra fókuszáltak.

A részletes helyzetkép bemutatásához kapcsolódóan két alapelv előzetes rögzítését ítélem fontosnak: a felsőoktatási levéltárak részvétele az iratkezelés felügyeletében rendszeres, de nem egyszerűen megoldható; a felsőoktatási levéltárak következetesen törekszenek a hatályos levéltári jogszabályok előírásainak és a levéltárak által képviselt történettudatos szemléletnek, történetiségnek érvényt szerezni.

„Rendelkezik-e a levéltár az illetékességi körébe tartozó iratképző szervek számáról aktuális adatokkal?” – így hangzott a kérdőív első kérdése, amelyre a válaszadók mindegyike igennel válaszolt. Az egyik legújabb alapítású felsőoktatási levéltár jelezte, hogy most végzi az illetékességi körébe tartozó iratképző szervek körének teljes feltérképezését. (Ez egyrészt teljességgel érthető, másrészt szakmailag elismerést érdemlő.) Több fővárosi és vidéki „nagy egyetem”¹² arról számolt be, hogy igen nagy kihívás az illetékességi körébe tartozó iratképző szervek számáról aktuális nyilvántartást vezetni.

⁹ Az idézetet lásd: Haraszti, 2019: 98.

¹⁰ Gondolok itt arra, hogy az egyetemi levéltárak vezetői szinte kivétel nélkül több évtizede dolgoznak a vezetésükre bízott levéltárakban, így történeti távlatban is jól ismerik fenntartó egyetemük szervezeti, működési sokszínűségét és az ennek során keletkező maradandó értékű iratok típusbeli sokszínűségét is.

¹¹ Tanulmányom készítésének idején három levéltárat fenntartó hazai egyetemen – Állatorvostudományi Egyetem, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Magyar Képzőművészeti Egyetem – működik múzeum, muzeális gyűjtemény vagy kiállítóhely.

¹² Értsd: több száz tevékenységi körét tekintve sokszínű iratképzőre kiterjedő illetékességi körrel bíró felsőoktatási intézmény.

Ezekkel a megnyilatkozásokkal a felsőoktatási levéltárak humán erőforrás-helyzetéről fentebb leírtak fényében magam is egyetértek. A felsőoktatási levéltárak illetékességi körébe tartozó iratképző szervek aktuális számáról tehát lehetséges adatokat szerezni, de ez komoly erőfeszítést kíván.

A második kérdésre – „Hány iratképző szerv tartozik a levéltár illetékességi körébe?” – kétféle típusú válasz született. Többek szerint egy szerv tartozik a levéltár illetékességi körébe, mert az egyetem egyetlen jogi személy. Mások szerint a levéltár illetékességi körébe tartozó iratképző szervek száma 10–100 közötti, nagyobb egyetemek esetében a 100-at meghaladó. A kihívást tehát a szerv fogalmának értelmezése jelenti. Mi tekinthető szervnek?

A hatályos levéltári törvény meghatározása szerint „szerv: a jogi személy és a jogi személyiséggel nem rendelkező szervezet”.¹³ Hangsúlyozottan saját álláspontom ebben a kérdésben az, hogy az egyetem jogi személy (jogilag egy személy), ami több jogi személyiséggel nem rendelkező szervezetre (szervezeti egységre) tagolódik. Ennélfogva egy felsőoktatási levéltár illetékességi körébe tartozhat több iratképző szerv. Talán ennek a problémának a legpontosabb megoldása a következő válasz: „... *jogilag egy, gyakorlatban kb. 100 egységnél keletkezik irat, az iktatási pontok száma több száz*”. A szerv fogalmi értelmezése tehát további szakmai eszmecserét igényel, ami, ha nem is gyűjtőterületi, de szakmai kihívás.

„Eleget tud-e tenni az éves szervellenőrzési tervében tervezett szervellenőrzési kötelezettségének?” – szölt a harmadik kérdés, amelyre ugyan a 16 válaszadó egy kivétellel igennel válaszolt, az összkép e tekintetben mégis árnyaltabb. A válaszok között szerepelt például ez is: „... *az iratleadáskor, illetve a selejtezés alkalmával történik a szervellenőrzés...*”. Hasonlóképpen fogalmaz egy másik válaszadó: „*Részben, inkább iratátvételek, selejtezések során van lehetőség előre nem tervezett szervellenőrzésre.*”

Akadtak reálisan pesszimista válaszadók is: „*Sajnos mivel 1 levéltáros végzi az összes levéltári feladatot, ezért nem mindig szokott sikerülni.*” Egy hasonló szemléletű válasz ez is: „*A levéltár évente 16–22 szervellenőrzést végez. Ezzel az ütemmel az öt évenkénti ellenőrzés csak a 103 központi egység esetében végezhető el az előírt gyakorisággal és tervezett módon. A 148 tanszék/intézet esetében a szerv iratkezelésének ellenőrzése, az iratselejtezések felügyelete, jóváhagyása és a maradandó történeti értékű, levéltárérett iratok levéltárba vétele nem végezhető el az előírt rendszerességgel.*”

„*Részben. A terveket próbáljuk tartani, de az aktuális teendők gyakran felülírják a rendszert. A folyamatban lévő szervezeti átalakulások és költözések miatt gyakran terven felül megvizsgáljuk egyes szervezeti egységek iratkezelését is, várható selejtezés, iratátadás miatt. Ugyanakkor emiatt, idő hiányában elmaradnak tervezett ellenőrzések*” – szölt egy másik válasz.

A fenti idézetekben nem benne rejlik, hanem kiviláglik belőlük a kihívás. A munka sok, de a munkás sokszor kevés.

¹³ A 1995. évi LXVI. törvény a köziratokról, a közlevéltárakról és a magánlevéltári anyag védelméről 3. § a) pont. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99500066.tv>. (A letöltés ideje: 2023. június 13.)

Negyedik kérdésként szerepelt: „Rendelkezik-e a levéltár a nem a levéltárban őrzött, de levéltárárett iratokról aktuális adatokkal?” Jóleső érzés, hogy a válaszadók közül csak ketten adtak nemleges választ erre.

Az ötödik kérdésről – „Mekkora szabad raktári tárolókapacitással rendelkezik a levéltár?” – fentebb már mint kiemelt kihívásról/problémáról írtam, ezért ezt nem részletezem.

A hatodik számú kérdéskörrel – „A levéltár szervellenőrzési tevékenysége során figyelembe veszi-e, vizsgálja-e az e-iratok tárolását, kezelését? Megoldott-e e-iratok levéltári átadása?” – elérkeztünk a sokak szerint legfontosabb és nemcsak a felsőoktatási levéltárak, hanem általánosságban a hazai köz- és nyilvános magánlevéltárak előtt is álló, talán legnagyobb kihíváshoz: az e-iratkezelés/e-iratmegőrzés problémájához.

Stratégiai jelentőségű kérdés, hogy a következő években sikerül-e intézményeinket alkalmassá tenni az e-iratok és e-ügyiratkezelő szoftverek fogadására, sikerül-e közgyűteményeinket az e-levéltár irányába fejleszteni. „Ennek érdekében minden hazai közlevéltárral és levéltári szakmai fórummal együtt kívánunk működni, minden tapasztalatot és felhalmozott információt át szeretnénk venni”¹⁴ – írtuk 2015-ben Vajda Tamással, de e kérdés nyolc év elmúltával továbbra is stratégiai jelentőségű.

2016-ban a F fiatal Levéltárosok Egyesülete nyári szakmai rendezvényén szintén Vajda Tamással közösen tartott előadásunkban a fenti gondolatokhoz két kiegészítést fűztünk: „Az e-iratkezelés levéltári ellenőrzésének és az e-levéltári fejlesztésnek kiindulópontja az e-adatvagyron felmérése lenne. Az e-adatvagyron felmérése és az egyetemi levéltárak e-fejlesztése igen nagy pályázati támogatást igénylő program, amely többszörösen meghaladja a fenntartó egyetemek lehetőségeit.”¹⁵

Tekintsük át, hogy mi rajzolódik ki a 2023. évi e-iratkezelési helyzetről a válaszok tükrében.

„Egyetemünk jelenleg nem elektronikusan kezeli az iratokat, s egyelőre nem is tervezi ennek bevezetését.” Nagyon hasonlít erre egy másik kolléga válasza: az „... egyetem levéltára nem vizsgálja az e-iratok tárolását, kezelését, és nem megoldott az e-iratok levéltári átadása.” Egy másik válasz a kihívás nehézségét sugallja: *„A levéltár jelenleg sem informatikai kompetenciával, sem a szükséges eszközparkkal nem rendelkezik az e-iratanyag felméréséhez és átvételéhez, ezért sem figyelembe venni, felmérni, sem átvenni nem tudja az illetékessége alá tartozó szervek e-iratvagyonát. [...] Ennek a kérdésnek a rendezése a következő években jelentős beruházást és a levéltár humán erőforrásának gyarapítását igényli.”* Hasonlóképpen fogalmaz egy másik válaszadó: *„Az e-iratok levéltári átadása egyelőre nem megoldott, még nem merült fel rá igény.”* Ezzel rokonítható egy másik felsőoktatási levéltár erre vonatkozó összegzése: *„Nem. Az elektronikus iktatást és a papíralapú iratok tárolását vizsgáljuk.”*

Jogszerűtlen jelenségre hívta fel a figyelmet az egyik válasz: *„Igen, pontos adatokat kérünk a tárolásról, az iratkezelésről. A levéltári átadás is megoldható, a probléma az,*

¹⁴ Osváth–Vajda, 2015.

¹⁵ Osváth–Vajda, 2016. A leírtak ma is változatlanul megállják a helyüket.

hogy az iratképző nem feltétlenül szeretné átadni a levéltárérett iratanyagot.” Az itt megfogalmazottak szerencsére csak egyedi iratképzői viszonyulást tükröznek, a többségre ez nem jellemző. Az e-iratok kezelésében is általánosságban pozitív példákkal találkozhatunk. Utóbbit támasztja alá a következő visszajelzés is: „*Igen, vizsgáljuk és tanácsot adunk, amit lehetőség szerint megfogadnak.*”

Figyelmet érdemlő, hogy van olyan felsőoktatási levéltár, amelyik az e-iratkezelésre mint a legnagyobb gyűjtőterületi kihívásra tekint: „*Elektronikus iktatás bevezetése után keletkezett elektronikus iratokat (köztük az iktatókönyveket is) nem tudjuk átvenni, így vannak olyan papíralapú irataink, amelyekhez nincsenek segédkönyvek.*”

A felsőoktatási e-iratkezelési helyzetképet véleményem szerint a következő két idézet foglalja össze: az egyetem „... *e-iratainak felmérése, archiválása és levéltári átvétele teljességgel megoldatlan. Ennek a kérdésnek a rendezése a következő években jelentős beruházást és a levéltár humán erőforrásának gyarapítását igényli...*” illetve: „*Még nem történt e-iratátadás, így a gyakorlati megvalósításról nincs adat...*”

Az e-iratokra vonatkozó kérdésre adott válaszok egy – már korábban is fennálló, de ma is meglévő – a felsőoktatási levéltárak előtt álló gyűjtőterületi kihívásra is rámutattak. Megoldandó az egyetemek papíralapú és e-iratállománya pontos mennyiségének a felmérése. Az iratvagon számbavétele jelenleg két egyetemen (Simmelweis Egyetem és Magyar Testnevelési és Sporttudományi Egyetem) zajlik a két felsőoktatási intézmény iratkezelésének irányításért felelős szervezeti egységek és a levéltárak közös részvételével.¹⁶

Más levéltári feladatokhoz hasonlóan a gyűjtőterületi munka tervezése hasznos, de nem kötelező. E tervezési feladatokra vonatkozott a hetedik kérdés: „*Rendelkezik-e a levéltár a gyűjtőterületre vonatkozó stratégiával?*” A válaszok egy mondatban összegezhetők: egyes felsőoktatási levéltáraknál írott formában, másoknál csak elvben (nem írott formában) létezik, és vannak olyanok is, akik nem rendelkeznek vele. E válaszok összességüként megállapíthatjuk, hogy a felsőoktatási levéltárak többsége rendelkezik gyűjtőterületre vonatkozó stratégiával, de aktualizálásuk, bár indokolt, szintén nem könnyű.

A legnagyobb kíváncsisággal az utolsó – „*Véleményed szerint mi az általad vezetett levéltár számára legnagyobb gyűjtőterületi kihívás?*” – kérdésre érkező válaszokat vártam.¹⁷ A kérdésfeltevésből nyilvánvaló, hogy itt olvashatók a legegységesebb és legszemélyesebb visszajelzések. Ezzel együtt azonban sokan ugyanazt, ugyanúgy látják. Erre példa, hogy többen is mint legnagyobb gyűjtőterületi kihívásról írtak a magániratok gyűjtésében megmutatkozó problémákról és kérdésekről. „*A legnagyobb gyűjtőterületi kihívás az átvett személyi hagyatékok, illetve ajándékozások révén levéltárba került iratanyag intézményhez való kapcsolódás szempontjából történő megválogatása anélkül, hogy sérülne az iratanyag eredeti logikai egysége*” – olvasható az egyik válaszbán. „*Az oktatói*

¹⁶ A két említett egyetem ebben az évben indította el az iratvagon felmérését célzó projektjét, ami az iratkezelés egyetemi iratkezelési szabályzatokban rögzített rendjének betartását is figyelemmel kíséri. A két munkaprogram felépítésében sok a közös elem, ami a két intézmény projektvezetői közti tapasztalatcsere eredménye. Ez a tapasztalatcsere ugyancsak a két egyetem levéltárának bevonásával történt.

¹⁷ Érdeklődésem okára írásom elején már kitértem, ott több erre a kérdésre adott választ is idéztem.

hagyatékok alapját képezhető tanszéki és családi őrzésben lévő maradandó értékű magániratokról véletlenszerűen szerezhető információ. Ugyanakkor a levéltárat ezzel a céllal megkeresők sok esetben nagy mennyiségű, teljesen rendezetlen állomány átvételét várják, amelynek az adott tudományterület/szakma szempontjait is figyelembe vevő rendezése nehézséget jelent az iratokat más szempontból megközelítő levéltárosok részére” – írta egy másik válaszadó. Arra bizonyosságul, hogy e területen is lehet sikert elérni, álljon itt pozitív megállapítás is a válaszok közül: „...mind többen gondolják úgy, hogy a maguk vagy hozzátartozójuk hagyatéki iratanyagát nekünk ajándékozzák”.

Egy másik válaszadó szerint „a tanári személyes iratok és fotók összegyűjtése” a legnagyobb gyűjtőterületi kihívás. Ugyancsak a magániratok gyűjtését nevezve meg legnagyobb feladatnak, de egy más szempontot is megvilágít a következő visszajelzés: „A kereskedelemben (antikváriumban) felbukkanó iratokról tudomás szerzése, illetve megvásárlása.”

A magániratok gyűjtését – a nehézségek ellenére – azért tekinti feladatának minden felsőoktatási levéltár, mert – gyűjtőterületi tevékenységükben is – az egyetemi közösség teljességének reprezentálására törekszenek.¹⁸ Ezenfelül pedig e magániratok számos esetben kiválóan kiegészítik, árnyalják, egyes esetekben korrigálják is a levéltárba illetékeségből bekerülő hivatali iratanyagban olvasható adatokat, állításokat, így a történeti kutatás számára fontos megállapításokat tartalmazhatnak. A levéltár az őrzetében lévő hivatali iratanyag történeti kutatása, értelmezése érdekében a magániratok átvételével és kutathatóvá tételével fontos tevékenységet végez.

Szintén többen nagy kihívásként tekintenek az iratképzők iratkezeléshez való viszonyulására, más kifejezéssel az egyetem iratkezelési kultúrájának minőségére. Erről fentebb már tettem említést, de álljon itt még egy válasz ennek megerősítéseként. A legnagyobb kihívás: (az) „Iratkezelési kultúra hiánya. Érdetelenség, időhiány a vezetőség részéről.” Az iratkezelési kultúra helyenkénti sajnálatos hiányát és a jog- és iratkezelési szabályok be nem tartását mutatja e megállapítás is: „Selejtezést szinte soha nem végeznek, az iratátadás általában ömlesztve történik, a selejtezést, rendezést nekünk kell elvégezni a levéltárban.”

Az iratkezelési kultúra javítása, pontosabban meghatározva a jogszabályoknak való megfelelés – ami valamennyi iratképző kötelessége – csak a levéltár és az iratképzők közti folyamatos párbeszéddel érhető el. Ez újfent erősíti a kommunikáció szükségességéről, fontosságáról leírtakat. Annak megértetése, hogy a párbeszéd mindkét fél érdeke, igen időigényes és nagy kihívást magában hordozó feladat.

Két, a fenti kérdésre írt választ idézek, arról ami nem csupán a válaszadó felsőoktatási levéltárak számára nagy gyűjtőterületi kihívás. Az egyik: „Papíralapú iratok megfelelő irattári tárolása.” A másik nagy kihívás: „Illetékeségi körben nagy kihívás a rosszul vagy egyáltalán nem irattározott iratanyagok átvétele/mentése, a megőrzendő irategységek elkülönítése. Neheztük ezt a szervezeti változásokból adódó irattár-rendezések miatt gyors egymásutánban felmerülő, megoldandó kérdések.”

¹⁸ Ehhez, mint módszertani háttérret lásd: Horváth, 2003: 218.

Típustól függetlenül minden magyarországi levéltár számára (így a felsőoktatási levéltárak számára is) mi a legeslegnagyobb gyűjtőterületi feladat? A kérdésre megint egy, a kérdőívből vett idézettel válaszolok: „*Gyűjtőkörben kihívás, hogy a valóban értékes, megőrzendő dokumentumok bekerüljenek a levéltárba.*”

Módszertani írásomat ugyanazzal a kérdéssel zárom, mint előadásomat: a felsőoktatási levéltárak készen állnak-e a gyűjtőterületi kihívásokkal való megbirkózásra? Mi, egyetemi levéltárosok készen állunk-e ugyanerre?

Ami az egyetemi levéltárosokat illeti – ismerve szakmai közösségünk elhivatottságát – a válaszom határozott és erős igen. A felsőoktatási levéltárak mint intézmények úgyszintén. Ehhez azonban hozzáteszem: csak akkor, ha a felsőoktatási levéltárak fenntartói képessé tudják és akarják tenni az általuk fenntartott intézményeket a gyűjtőterületi és más levéltárszakmai kihívásokkal való megbirkózásra. Erre a szándék a fenntartókban megvan, bár a kérdőíveket olvasva kétségtelen, hogy számos területen vannak még felszámolandó problémák és megoldandó feladatok.

Szakirodalom

Haraszi, 2019 = Haraszi Viktor: Beszámoló az MLVT 2019. május 23-25-i egri vándorgyűléséről. *Levéltári Szemle*, 2019. 3. sz. 95–100.

Horváth, 2003 = Horváth J. András: Tükröződik-e a társadalom teljes keresztmetszete mai gyűjtőköri gyakorlatunkban? *MLE* 2003. évi vándorgyűlés előadásai. Bp., 2004. 218–226.

Lakos, 2002 = Lakos János: Jelentés a Levéltári Szakfelügyelet 2001. évi működéséről és az ellenőrzések során szerzett tapasztalatokról. *Levéltári Szemle*, 2002. 1. sz. 54–62.

Osváth–Vajda, 2015 = A felsőoktatási szaklevéltárak jövőképe és stratégiája. Összeáll.: Osváth Zsolt – Vajda Tamás. (Műhelytanulmány. Készült 2015-ben, az NKA Közgyűjtemények Kollégiuma támogatásával. Pályázati azonosító: 3512/00101)

Osváth–Vajda, 2016 = Osváth Zsolt – Vajda Tamás: E-iratok kezelésével kapcsolatos tapasztalatok az egyetemi levéltárakban. (Előadás a Fiala Levéltárosok Egyesülete 2016. évi nyári szakmai rendezvényén.)

Levéltári törvény = 1995. évi LXVI. törvény a köziratokról, a közlevéltárakról és a magánlevéltári anyag védelméről.